

Επίλογος

«Ἡθος ἀνθρώπῳ δαίμων»

Τελειώνοντας αυτό το βιβλίο διαπίστωσα πόσο δίκιο είχε η φίλη μου η Ελευθερία, που επέμεινε να εξιστορήσω μερικές από τις ιστορίες της ζωής μου με τη μορφή γραπτού αφηγήματος. Πράγματι, υπήρχαν πολλοί ανοιχτοί λογαριασμοί και εσωτερικά χρέη, που δεν είχαν ξοφληθεί. Και κατάφερα πολλά με το χαρτί και το μολύβι, που ήταν ένα είδος θεραπείας και λύτρωσης. Βέβαια, ακόμη παραμένει ανοιχτό το ερώτημα, όπως το έθεσε ο Καζαντζάκης: *“Και τώρα, πώς να λυτρωθώ από τη «λύτρωση»;»*. Δηλαδή, από αυτό που νόμιζα ότι είναι λύτρωση! Ελπίζω πως αυτό το ζήτημα θα είναι η επόμενη δουλειά μου.

Τώρα κατάλαβα γιατί αντιδρούσα να καθίσω να γράψω για τη ζωή μου. Όταν κανείς τολμά να ταξιδέψει στο παρελθόν κάνοντας βουτιά στα άδυτα της ύπαρξής του, θα βρει εκεί καταχωνιασμένα και στοιβαγμένα γεγονότα ζωής, που φαινομενικά μοιάζουν σκόρπια, αδρανή και ανώδυνα, ενώ στην πραγματικότητα συνεχίζουν να ρυθμίζουν τη ζωή του και το ίδιο του το μέλλον. Τότε θέλει να αποδράσει, για να μην υποστεί αυτή τη δοκιμασία.

Το παρελθόν έτσι κι αλλιώς ολότελα δεν θεραπεύεται, γιατί σε έχουν ήδη διαμορφώσει. Οι πληγές του να απαλυνθούν μόνο μπορούν και έχουν τη δύναμη να καθορίζουν το τώρα.

Γι’ αυτό και «θεραπεύω το μέλλον» σημαίνει να επιστρέφεις στο πατάρι και στην καταπαχτή του παρελθόντος σου, εκεί όπου η ύπαρξή σου είναι ακόμα κουρελιασμένη και να δρας —και να συγχωρείς συγχρόνως — έτσι ώστε να νιώσεις την ελευθερία, τη γνώση και τη δύναμη της υπέρβασής του.

Όλα αυτά όμως για να τα καταφέρεις, θα πρέπει να γνωρίζεις καλά τις ρίζες σου, την οικογενειακή σου ιστορία, την τοπική, αλλά και την εθνική σου ιστορία. Μια σημαντική συνιστώσα της ανθρώπινης ύπαρξης είναι και η ιστορική.

Σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης η ιστορία διδάσκεται κατά στάδια: πρώτα η οικογενειακή, μετά η τοπική, έπεται η εθνική και μετά η παγκόσμια

Η ιστορία των προγόνων μου είναι και δικό μου παρελθόν. Μπορεί να μην είχα προσωπικά βιώματα με αυτούς, όμως εκείνοι, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, ενεργούν ως αφέντες μέσα μου. Η επιρροή που είχε στη ζωή μου ο μακρινός πρόγονός μου, που σκότωσε τον Αγά και θυσίασε όλα του τα υπάρχοντα για την ελευθερία του (λες και η ελευθερία ήταν η άλλη η κόρη του), ήταν σημαντική. Ήταν μια ιστορία που, όταν την πρωτάκουσα, την ένιωσα ως κάτι βίαιο και τρομακτικό. Το πλαίσιο όμως της αφήγησης έκρυβε την υπερηφάνια εκείνη που νιώθει κανείς για πράγματα σημαντικά στη ζωή και παλικάρισία. Από όλους τους προγόνους που κυκλοφορούν στο αίμα μου, ξεχωριστή θέση κατέχει αυτός ο αφέντης – παππούς μου. Ζει και βασιλεύει σαν τον Μέγα Αλέξανδρο. Η βαθειά πίστη στις αρχές του τον έκανε ήρωα στα μάτια μου και πολλές φορές τον νιώθω παρόντα εντός μου.

Για μένα σήμερα ο θάνατος του Αγά είναι μεταφορικός. Σημαίνει θάνατος του κατακτητή της ψυχής σου. Σημαίνει ανακούφιση από ό,τι απειλεί την ταυτότητα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεία σου. Ο αφέντης πρόγονός μου με παροτρύνει να μην αφήνω τους αγάδες γύρω μου να μου επιβάλλουν αποφάσεις. Δεν κουβαλώ μόνο τον πίθηκο μέσα μου, αλλά και αυτόν τον αητό. Πέρασα πολλές δυσκολίες για να σπουδάσω, να βρω τον εαυτό μου, δυσκολίες που έμοιαζαν με το δικό του δίλλημα: «Τουρκιά ή Λευτεριά».

Η αποφασιστικότητα του άρχοντα αυτού, από τη μια πλευρά, και η αγάπη της μάνας μου, από την άλλη, ήταν οι δυο αντίρροπες δυνάμεις που συνέκλιναν για να με στηρίζουν όρθιο όποτε πήγαινα να πέσω. Ακόμη και όταν πείνασα στη ζωή μου, ποτέ ο πρόγονός μου αυτός δεν μου επέτρεψε να νιώσω φτωχός. Όταν η δυστυχία μου χτυπούσε την πόρτα, δεν της άνοιγα να μπει μέσα. Αυτός ο προύχοντας δεν λογάριασε ούτε τον θάνατο, ούτε τη ζωή του. Αυτό που λογάριασε ήταν οι διαχρονικές αξίες, η ιστορία του, η παράδοσή του και ο Θεός του. Τις λίγες φορές που εισχωρούσε στα εσώψυχά μου ο φόβος και έφτανα στο αμήν για να

εγκαταλείψω τις προσπάθειές μου, εκείνος με στύλωνε με το άγγιγμα της σιγουριάς του και συνέχιζα την πορεία. «Όχι», έλεγα μέσα μου, «δεν θα υποταχτώ σε αυτή τη σκλαβιά».

Δεν ξέρω ποιο είναι το όνομά του, όμως αυτό δεν έχει σημασία, καθώς τέτοιοι άνθρωποι δεν χωρούν σε συγκεκριμένα ονόματα. Νιώθω πως ίσως είναι ο συλλογικός πρόγονος πολλών συνανθρώπων της χώρας μου, που άντεξαν στην καθημερινή μάχη με τους κατακτητές καθώς αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο του αφανισμού της ταυτότητάς τους.

Βέβαια, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι εκείνη την περίοδο υπήρχε ένα κλίμα ξεσηκωμού των Ελλήνων ενάντια στον κατακτητή, από τον οποίο τους χώριζε, πέρα από τη θρησκεία, και η αίσθηση της ιστορικής τους καταγωγής, που κρατήθηκε ζωντανή μέσα από τη γλώσσα. Οι συνθήκες άλλαξαν από τότε, πάντοτε όμως οι άνθρωποι βρίσκονται μπροστά σε καταστάσεις που θα πρέπει να πουν τα μεγάλα Ναι και τα μεγάλα τους Όχι.

Πολλές φορές, διαβάζοντας την ελληνική ιστορία απορούσα πώς μετά από αιώνες καταστροφής του αρχαίου ελληνικού κόσμου, κατακτήσεων, σκλαβιάς, αλλοτρίωσης και διακοπής κάθε πολιτιστικής συνέχειας επέζησε αυτό που λέμε ελληνική συνείδηση, ώστε να υπάρχουμε εμείς σήμερα.

Στο μάθημα της Ιστορίας παπαγαλίσαμε πολλούς λόγους, αυτός εδώ όμως που κουβαλώ μέσα από το οικογενειακό μου δέντρο είναι ο πιο χειροπιαστός. Στη συλλογή των βιβλίων του προγόνου μου, μερικά από τα οποία κληρονόμησε και φύλαγε ως κόρη οφθαλμού ο παππούς που με μεγάλωσε, υπήρχαν και σπάνιες εκδόσεις για την αρχαία ελληνική Ιστορία και τη μυθολογία, που δυστυχώς είτε κάηκαν αργότερα από τους Γερμανούς στον πόλεμο, είτε τα άρπαξαν με μπαμπεσιά αρχαιοκάπηλοι. Η φλόγα του ελληνισμού τρεμόσβηνε στα χριστιανικά χρόνια του Βυζαντίου και ήταν θέμα χρόνου να πάρει τις διαστάσεις που θα δημιουργούσαν αργότερα τη νέα ελληνική συνείδηση.

Ήταν ο πρόγονός μου αυτός ένας από τους κατακτημένους, που δεν περιορίζονταν στη θρησκεία ή στα έθιμα για να διαφοροποιηθούν συνειδητά από τον κατακτητή, αλλά βασιζόνταν διαισθητικά και στη μεταξύ τους επικοινωνία με

όχημα τη λεγόμενη κοινή ελληνική και τη βυζαντινή γλώσσα. Αυτή τους φώτιζε τα ελάχιστα - για την εποχή εκείνη - ίχνη που μαρτυρούσαν τη σχέση τους με έναν αξιοθαύμαστο πολιτισμό, διαφορετικό από εκείνον του κατακτητή -. Γλώσσα, νοσταλγία για την παλιά Ελλάδα και κοινή θρησκεία συμμαχούσαν ενάντια στον κοινό εχθρό. Αυτά σιγά-σιγά έσμιζαν και έγιναν ένα.

Τα αισθήματα της προσβολής και της αδικίας που ένιωθα στη ζωή μου, στην αρχή με κλόνιζαν και με απογοήτευαν, ύστερα όμως δυνάμωναν οι εσωτερικές φωνές μέσα μου, που έσμιγαν με εκείνες των προγόνων μου. Ο Αφέντης - παππούς μου, που σκότωσε τον Αγά, ζούσε στην τούρκικη σκλαβιά. Εγώ, για ένα μεγάλο μέρος της ζωής μου, έζησα τη σκλαβιά από τους ίδιους τους ομοεθνείς μου. Ο Αγάς ο δικός μου μερικές φορές φορούσε πράσινο ή και ημίψηλο καπέλο και δεν μπορούσες να απαλλαγείς από αυτόν, όπου και να πήγαινες. Δεν μπορούσα να εξαφανιστώ, όπως ο παππούς μου, αλλά μπορούσε να με εξαφανίσει εκείνος.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι να «σκοτώνεις» τους Αγάδες της ζωής σου. Η πληγωμένη μου αξιοπρέπεια θέριευε τον δαίμονα εντός μου να αγωνίζεται και να δημιουργεί. Κατάφερα έτσι να νιώσω πως η ανθρώπινη ύπαρξη μπορεί να γίνει ο υπέρτατος δημιουργός της προσωπικής μας πραγματικότητας. Ξεπέρασα αυτούς τους αγάδες κοινωνικά και πολιτιστικά. Στα παιδιά τους, ως δάσκαλος, δίδαξα την αγάπη, την ελευθερία και την ανθρωπιά. Πολλές φορές από την πείνα και τις κακουχίες βρέθηκα σε απόσταση αναπνοής από τον θάνατο, όπως και ο πρόγονός μου, αλλά, όπως φάνηκε, ενώ φοβόμουν τον θάνατο, τελικά δεν τον υπολόγισα.

Η δεύτερη μεγάλη μορφή από τους προγόνους μου ήταν ο προπάππος μου ο Παπαγιαννούλας, τον οποίο λάτρευε η μάνα μου. Το όνειρό της ήταν το αγόρι της να γίνει άξιος σαν τον δικό της παππού. Όλες οι μικρές ιστορίες που αφηγούνταν η μάνα μου για τον παππού της είχαν να κάνουν με χριστιανικές αξίες. Όλοι μιλούσαν γι' αυτόν σαν να ήταν άγιος. Έτσι εξηγείται το πώς η μάνα μου είχε αυτή την έντονη προσωπικότητα. Το ένστικτο της μάνας δεν θα αρκούσε από μόνο του, για να την κάνει άριστη παιδαγωγό, που κατέχει τα μυστήρια της ζωής.!

Ο προπάππος μου, ο Παπαγιαννούλας, ήταν γνώστης της καταγωγής του και φαίνεται να είχε μελετήσει ελληνική ιστορία. Καταρχάς, νέος ακόμα εγκατέλειψε την οικογένειά του, που ήταν στην τουρκοκρατούμενη περιοχή, για να έρθει στη λεύτερη Ελλάδα, παίρνοντας μαζί του μόνο την πολιτιστική κληρονομιά που κουβαλούσε στην ψυχή του και πολλά βιβλία, που είχε από τον δικό του παππού, τον Παπαστάμο. Δημιούργησε από το τίποτα μια μικρή περιουσία που κληρονόμησαν τα παιδιά του. Χειροτονήθηκε παπάς και αγαπήθηκε από το ποίμνιό του.

Στην οικογένειά του κυριαρχούσε η αγάπη του Χριστού και απαγορευόταν αυστηρά να δέρνονται από τους μεγάλους τα παιδιά, σε πείσμα της τοπικής κουλτούρας. Μόνο με την πειθώ μέσα από τον διάλογο θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται τα προβλήματα των παιδιών. Τη στάση αυτή υιοθέτησε και η μάνα μου, που από εκείνον έμαθε να σέβεται όλα γύρω της και να αναγνωρίζει την αξία της εκπαίδευσης των παιδιών της.

Ο προπάππος μου αυτός συνήθιζε να γράφει τις σκέψεις και τους στοχασμούς του και τις γραφές του αυτές τις φύλαγε ο παππούς μου στη βιβλιοθήκη του. Όμως πέρασαν από το χωριό μας οι «πολιτισμένοι» Γερμανοί και έκαψαν όλα τα σπίτια. Έτσι κάηκαν μεγάλης αξίας βιβλία και μαζί με αυτά και τα κείμενα του προπάππου μου. Αν υπήρχαν αυτά τα κείμενα, ίσως να ήξερα πιο πολλά για το πώς ο πατέρας του βίωσε την επίγνωση του ερχομού του θανάτου του και την αναβολή που πήρε από τον Θεό του. Εγώ απλώς προσπάθησα να αναπαραστήσω το γεγονός αυτό έτσι, όπως το άκουσα και όπως το κατάλαβα μέσα από το πρίσμα της δικής μου οπτικής και φιλοσοφικής θεώρησης.

Εκείνο που με έβαλε σε σκέψεις, είναι το γεγονός ότι την αναβολή που ήθελε να πάρει από τον Θεό του τη στήριζε στην επιθυμία του να πεθάνει την Άνοιξη. Τι άραγε να διαφέρει ένας θάνατος που γίνεται μια άλλη εποχή από αυτόν που συμβαίνει την Άνοιξη; Μήπως ήταν η ομορφιά και η ευεξία που νιώθεις την εποχή αυτή ή μήπως οι ιστορικές καταβολές και οι δοξασίες, που συνδέονται μαζί της από την αρχαιότητα και που κρατήθηκαν ζωντανές μέσα από την παράδοση του λαού μας;

Για τον Ηράκλειτο, οι θεοί Διόνυσος και Άδης πάνε μαζί. Ο ένας συμπληρώνει τον άλλον. Την Άνοιξη, τον μήνα Ανθεστηριώνα, τελούνται τα Ανθεστήρια προς τιμήν του θεού Διονύσου, τα οποία κρατούσαν τρεις μέρες. Η τρίτη μέρα ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς, που τους τιμούσαν αφιερώνοντας στις ψυχές τους βρασμένους καρπούς και όσπρια. Τον μήνα Ελαφηβολιών, γιορτάζονταν και τα Αδώνια, ή «Οι κήποι του Άδωνι», προς τιμήν του Άδωνι και της Αφροδίτης. Η γιορτή κρατούσε δυο μέρες. Η πρώτη μέρα ονομαζόταν «Αφανισμός» και θρηνούσαν τον θάνατο του Άδωνι, ενώ η δεύτερη μέρα ονομαζόταν «Εύρεσις» και γιόρταζαν την ανάστασή του. Ο Άδωνις συμβόλιζε τη φύση, τη βλάστηση, τη νιότη. Με τον θάνατό του δηλωνόταν η εξαφάνιση της βλάστησης από το κρύο του χειμώνα και με την ανάσταση η αναγέννηση της φύσης, η Άνοιξη.

Την Άνοιξη γιορτάζεται η σταύρωση και η ανάσταση του Χριστού. Και στη θρησκεία μας θάνατος και αναγέννηση πάνε μαζί.

Διαβάζοντας τα λόγια του Παύλου Μελά στο γράμμα προς τη σύζυγό του, όπου αναφερόταν στον προπάππου μου λέγοντας: *«Πρώτη φορά μετάλαβα με τέτοια κατάνυξη από τον γέροντα παπά του χωριού»*, κατάλαβα τι εννοούσε, καθώς έφερα στον νου μου την υποβλητική όψη και τη φιλοσοφημένη ηρεμία του προπάππου μου, του Παπαγιαννούλα, όπως την έπλασα στα παιδικά μου χρόνια.

Η μάνα μου θα πρέπει να επηρεάστηκε από τον τρόπο με τον οποίο ο παππούς της αντιμετώπισε τον θάνατό του. Ήταν κι εκείνη πολύ εξοικειωμένη με τον θάνατο, αφού ήξερε τη σοβαρότητα της πάθησής της και, καθώς τα συμπτώματα χειροτέρευαν, περίμενε το τέλος της ανά πάσα στιγμή. Παρ' όλα αυτά, δεν την κυρίευσε η κατάθλιψη, ούτε καν η μελαγχολία. Θεωρώ ότι η γυναίκα αυτή όχι μόνο δεν φοβόταν τον θάνατο, αλλά η δική της η θέληση ήταν που τον νίκησε κιόλας. Στις τελευταίες στιγμές της ζωής της, το ότι θα έφευγε από τη ζωή ερχόταν για εκείνη σε δεύτερη μοίρα. Κατόρθωσε και έδωσε εντολές στους ρυθμούς της καρδιάς της να μη σταματήσουν, μέχρι που να γίνει κατανοητό αυτό που ήθελε να πει στους άλλους, δηλαδή να μην ειδοποιήσουν τον γιο της ότι πέθανε, πριν

εκείνος τελειώσει τις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο. Ο θάνατος δεν νικιέται παρά μόνο με την αγάπη.

Η Κρήτη

Όταν ήμουν στη φοιτητική ηλικία, με συνεπήραν τα βιβλία του Καζαντζάκη. Μέσα από τα έργα του και μέσα από τη γλώσσα του αγάπησα πολύ την Κρήτη. Σύγκρινα τους προγόνους μου με τους Κρητικούς, όπως τους περιγράφει ο Καζαντζάκης και έψαχνα να δω τη διαφορά.

Το σκηνικό της ζωής των προγόνων μου, αλλά και της δικής μου, ήταν τα βουνά. Απομονωμένα από τον υπόλοιπο κόσμο, σου κόβουν τον ορίζοντα. Κακοτράχαλα, στατικά, σου φαίνονται μουντά και σε πλάθουν κι εσένα έτσι. Νιώθεις μικρός, αδύναμος, εγκλωβισμένος στη μοίρα σου, δεμένος με τα λιγοστά σου ζώα. Τα μποστάνια μας μικρά, εφήμερα και φτωχικά. Πού χώρος για φιλοξενία! Τα τραγούδια μας λυπητερά, τα περισσότερα μοιρολόγια. Δεν είχαμε εμείς τραγούδια του μπάλου και ούτε του πεντοζάλη, γιατί μας έλειπε η θάλασσα, μαζί με τα ταξίδια που σε πάνε τα κύματά της.

Η Κρήτη έχει και βουνό και θάλασσα. Σαν ένα καράβι στη μέση του πελάγους που αρμενίζει, ζεστό, φιλόξενο και ανοιχτό. Όλα τα καλά της φύσης μαζεμένα αποκαλύπτονται μέσα από τον ανθρώπινο μόχθο. Η στέρηση είναι μόνο για τους νωθρούς, που και αυτοί ξέρουν να ζουν με υπερηφάνια. Η Κρητική ψυχή μοιάζει σαν το χελιδονόψαρο της Κνωσού. Έχει μέσα της την απεραντοσύνη της θάλασσας, που άλλοτε αγριεύει και άλλοτε γαληνεύει, αλλά και το μεγαλείο του βουνού, που αποζητά τον ουρανό.

Την Κρήτη αυτή ζήλεψα από τον Καζαντζάκη. Τα έφερε όμως έτσι η μοίρα, που μέσα από τη ζωή μου με την Αθανασία που είναι από την Κρήτη, να κάνω τον τόπο αυτό δεύτερή μου πατρίδα.

Δεν είναι εύκολο να περιγράψεις την ψυχή ενός Κρητικού. Εγώ προσπαθούσα να τον γνωρίσω από περιστατικά που συνέβησαν στην Κρήτη, που όχι μόνο με προβλημάτισαν, αλλά και με έκαναν να θαυμάσω αυτόν τον λαό για τη λεβεντιά της ψυχής του.

Ταξίδευα, αρχές της δεκαετίας του '70, από το Ηράκλειο προς την Ιεράπετρα και βρισκόμουν στην ουρά μπροστά από ένα κιόσκι, για να βγάλω εισιτήρια. Μπροστά μου προηγούνταν ένας δίμετρος Αμερικάνος, ένας από εκείνους που εργάζονταν στην αμερικάνικη βάση. Όταν έφτασε η σειρά του, είπε κάτι στον Κρητικό υπάλληλο, που το ύψος του δεν ξεπερνούσε το 1.70 μ. Αυτό που άκουσα στο τέλος από τον διάλογο ήταν μια φράση του Αμερικανού, που είπε μουρμουρίζοντας: "Bloody Greeks". Με το που άκουσε αυτή τη βρισιά για τους Έλληνες ο Κρητικός, πετάχτηκε μεμιάς όχι από την πόρτα, αλλά από τη θυρίδα του κιοσκιού και άρχισε να κυνηγάει τον Αμερικάνο! Η σκηνή ήταν κινηματογραφική: ένας Δαβίδ να κυνηγάει έναν Γολιάθ και οι άνθρωποι που βρίσκονταν στο διάβα τους να πέφτουν χάρω. Σε μια στιγμή, ο Αμερικάνος, καταλαβαίνοντας πως δεν μπορούσε να ξεφύγει, πέφτει στη γη και το σώμα του κουλουριάστηκε σε μια στάση αυτοπροστασίας. Βλέποντας ο Κρητικός τον Αμερικάνο στη στάση αυτή, η ψυχή του γαλήνεψε αναπάντεχα, σαν τη θάλασσα της Αγίας Γαλήνης. Σκύβει, πιάνει τον Αμερικάνο από το χέρι, τον σηκώνει πάνω, περνάει το χέρι του από τον ώμο του και, αγκαλιά όπως τον είχε, τον οδήγησε στο κιόσκι φωνάζοντας στον καφετζή του να φέρει δυο ρακές με μεζέδες, να φιλέψει τον ξένο.

Αυτή η σκηνή χαραχτηκε στη μνήμη μου και τη θυμήθηκα όταν αργότερα είδα ένα παρόμοιο περιστατικό στην Αγγλία, όπου εκείνος που κυνηγούσε έναν νεαρό άνδρα τον χτυπούσε αλύπητα με έναν λοστό, παρόλο που αυτός βρισκόταν στην ίδια στάση, που σήμαινε «παραδίνομαι!», μην μπορώντας να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Η καρδιά του Κρητικού δεν ανέχεται καμιά ταπεινωτική συγκατάβαση, όμως η ψυχή του ξέρει να δείχνει λεβεντιά απέναντι στον αδύνατο.

Έχω την τύχη να είναι φίλος μου ένας συνάδελφος από την Κρήτη, ο Γιάννης ο Πυργιωτάκης. Δεν χορταίνω τις στιγμές όταν καθόμαστε να τα πούμε δίπλα στο κύμα. Μου αφηγείται γεγονότα και ανέκδοτα, που έχουν το χρώμα της πατρίδας του, με θαυμαστή ηρεμία και παραστατικότητα και στο τέλος νιώθω ότι αυτά εκρήγνυνται μέσα μου. Ένα από τα πολλά αυτά περιστατικά έχει σχέση με την έκθεση ενός μαθητή που καταγόταν από τα Ανώγεια και τον λέγανε Μανωλιό. Ο Μανωλιός πήγαινε στο

σχολείο και τις υπόλοιπες ώρες έβοσκε τις κατσίκες του. Ποτέ το παιδί αυτό δεν είχε κατεβεί στη θάλασσα, απλά τη φανταζόταν καθώς την αγνάντευε από τα βουνά και ούτε ήξερε να κολυμπάει. Μια μέρα ο δάσκαλός του ζήτησε να γράψουν όλοι μια έκθεση με θέμα: *«Πώς τα πέρασα κάνοντας μια βόλτα στη θάλασσα»*. Δεν διάβασα την έκθεση του Μανωλιού, απλά την περιγράφω όπως μου την εξέθεσε και μένα ο φίλος μου ο Γιάννης. Γράφει ο Μανωλιός:

«Πήγα στην ακρογιαλιά και άρχισα να κολυμπάω. Για μια στιγμή ακούω δίπλα μου κάποιον που φώναζε: 'Βοήθεια, Βοήθεια, πνίγομαι'. Πάω, τον αρπάζω από τον λαιμό και τον βγάζω στην ακρογιαλιά. Αυτός έτρεμε από τον φόβο του. "Έλα ωρέ κουζουλέ, εγώ σε έσωσα. Μην τρέμεις". Και αυτός να συνεχίζει να τρέμει από τον φόβο του. 'Πάψε να τρέμεις ρε δειλέ, είσαι όξω στη ξηρά'. Και αυτός να τρέμει. Οπότε βγάζω την πιστόλα μου, του δίνω δύο βόλια στην καρδιά κι έπαψε να τρέμει».

Ωρέ Μανωλιό, τον έριξες στον Καιάδα σαν άλλος Σπαρτιάτης, γιατί στην Κρήτη δεν έχουν θέση οι δειλοί, αλλά μόνο οι αντρειωμένοι. Έκανες ένα λάθος όμως, ρε Μανωλιό. Έπρεπε πρώτα να τον ρωτήσεις αν ήταν ο δόλιος Κρητικός και τότε να του έριχνες το βόλι. Δεν είναι όλος ο κόσμος από το χωριό σου!

Ήταν και ένας άλλος Μανωλιός, μαθητής από την Κρήτη, που όταν γύρισε από το σχολείο, τον ρώτησε ο πατέρας του:

- Ίντ' άμαθες ωρέ Μανωλιό σήμερα στο σχολειό;
- Έμαθα για τον σωβινισμό, πατέρα, αλλά εν κατάλαβα πράμα.
 - Έλα ωρέ Μανωλιό, του λέει ο πατέρας. Εύκολο πράμα ο σωβινισμός. Θα σου πω ένα παράδειγμα, για να τον καταλάβεις: Έρχεται κάποιος, που δεν είναι Κρητικός και λέει ότι η χώρα του είναι καλύτερη από την Κρήτη! Ε', αυτός ωρέ Μανωλιό είναι σωβινιστής! Εννόησές το;

Αυτή η φιλοξενία η Κρητική πάντοτε με συγκινεί. Είναι αυθόρμητη, γνήσια και βάλσαμο στον καιρό που όλα μετριούνται με το συμφέρον.

Οδηγούσε κάποτε ένας φίλος μου σε ένα κρητικό χωριό, όταν ξαφνικά πετάχτηκε μπροστά μας μία κότα, την οποία παρέσυρε το αυτοκίνητο. Αναστατωμένοι, χτυπάμε την πόρτα του σπιτιού

όπου ανήκε η κότα και, αφού ζητήσαμε συγγνώμη από τον ιδιοκτήτη, τού εξηγήσαμε ότι επρόκειτο για ατύχημα και τον ρωτήσαμε πόσο ζητούσε για αποζημίωση.

- Τι λες ωρέ σύντεκνε, κοπιάστε να τη μαγειρέψουμε και να σας φιλέψουμε. Έλα γυναίκα, φέρε μας πρώτα το ρακί και μετά μαγείρεψε την κότα.

Ξαφνιάστηκα από την αντίδραση αυτή του Κρητικού. Όταν ανέφερα το περιστατικό αυτό στον φίλο μου τον Γιάννη Πυργιωτάκη, εκείνος, όπως πάντα, μου είπε μια ιστορία, που μάλλον ήταν ανέκδοτο, από αυτά που φτιάχνει ο κάθε τόπος για να σατιρίσει την ανθρώπινη συμπεριφορά και που έχουν ενδιαφέρον, γιατί μας λένε πολλά για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας κουλτούρας.

Ένας τσιγγάνος με το Ντάτσουν του ανέβηκε στα Ανώγεια για να πουλήσει την πραμάτεια του. Ψυχή δεν ήταν στην πλατεία. Περίμενε λίγο και αποφάσισε να φύγει. Κάνοντας πίσω με το Ντάτσουν, σκότωσε έναν κόκορα. Κοιτάει γύρω του και, αφού κανείς δεν τον θωρούσε, στα γρήγορα πετάει τον κόκορα με τρόπο στην καρότσα του αυτοκινήτου του και βάζει μπρος τη μηχανή για να φύγει. Τότε παρουσιάζεται μπροστά του ένας Ανωγιανός και του λέει:

- Ε' σύντεκνε, στο νοσοκομείο τον πας τον πετεινό! Ετσά εν είναι;

Μέσα σε αυτόν τον μικρόκοσμο υπάρχει ένας ακέραιος και μοναδικός πολιτισμός, πολύ ξένος στη δική μου κουλτούρα. Πουθενά, ούτε στον ίδιο μου τον τόπο δεν ένιωσα τόσο καλοδεχούμενος, όσο στην Κρήτη. Όσα χρόνια και αν έχουν περάσει, με την ίδια θέρμη θα σε καλοδεχτούν οι φίλοι και οι γνωστοί και ας μην περιμένουν κάτι σαν ανταπόδοση από σένα.

Το όνειρό μου ήταν να αντικρίζω το είδωλό μου στον καθρέφτη και να βλέπω έναν Κρητικό, μα αυτό στάθηκε αδύνατο. Δεν είναι εύκολο να ξεφύγεις από τις ίδιες σου τις καταβολές. Ευτυχώς όμως τα κατάφερα διαφορετικά. Βλέπω τον γιο μου, που είναι και δική μου συνέχεια, και καμαρώνω που έχω μπροστά μου ένα λεβεντόπαιδο και γενναιόδωρο στη φιλία Κρητικό.

Οι τρεις μας Μοίρες

Στο χωριό μου οι τρεις πρώτες μέρες ζωής κάθε μωρού ήταν μυστηριώδεις, γιατί επικρατούσε η δοξασία ότι «όταν γεννιέται ένα παιδί, στις τρεις πρώτες μέρες το επισκέπτονται οι τρεις Μοίρες, που χαράσσουν την πορεία της προδιαγεγραμμένης τύχης του». Τρεις γυναικείες μορφές, που κλώθουν την κλωστή, τη ζωή δηλαδή του παιδιού, που μοιάζει σαν μια συνάρτηση στο χωρόχρονο.

Η πρώτη Μοίρα, η Κλωθώ (που συμβολίζει το παρόν), γνέθει το νήμα της ζωής. Η δεύτερη, η Λάχεσις μοιράζει τους κλήρους, καθορίζει δηλαδή τι θα «λάχει» στον καθένα. Η τρίτη Μοίρα, τέλος, η Άτροπος, κόβει χωρίς τον παραμικρό δισταγμό, όταν έρθει η ώρα, την κλωστή της ζωής των ανθρώπων.

Αυτές οι τρεις μοίρες συνεργάζονται μεταξύ τους. Η Κλωθώ κλώθει το νήμα κατά πως το καθορίζει η Λάχεσις και η Άτροπος το κρατάει στα χέρια της, έτοιμη να το κόψει, όταν η Λάχεσις εξαφανιστεί.

Παρελθόν, παρόν και μέλλον, οι τρεις μας μοίρες. Το παρόν χτίζει το μέλλον, βασισμένο στο παρελθόν. Αυτή είναι η μοίρα μας.

Ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου τη Λάχεσι, που καθώς μοίραζε τους κλήρους, εμένα μου έπεσαν δυο μήτρες-γυναίκες, η μάνα μου και η Αθανασία. Δυο γυναικείες μορφές, που στα όνειρά μου μπλέκονται σαν να ήταν μία.

Γεννήθηκα στην κατοχή, έζησα τη φρίκη του εμφυλίου πολέμου, στα μετέπειτα χρόνια ήμουν το αποπαίδι μιας «εθνικόφρονος» κοινωνίας, ένα «μίαςμα» κομμουνιστικό, όπως συνήθιζαν να λένε. Και η Λάχεσι, ο δικός μου ο δαίμων, έδινε εντολές στην Κλωθώ να κλώθει το νήμα της ζωής μου. Η Άτροπος θα κόψει το σχοινί «όταν έρθει η ώρα». Το μονοπάτι όμως το καθόριζα εγώ μαζί με την Λάχεσι, έτσι όπως το περιέγραψε και ο Δημόκριτος: *«Απαραίτητη προϋπόθεση κάθε επιθυμητού συμβάντος είναι η τόλμη, όμως το αποτέλεσμα το καθορίζει η τύχη»*. Και η Κλωθώ θα κλώθει, μέχρι που να τελειώσει η τλούπα με το μαλλί.

Όπως ο τέλειος κόσμος δημιουργήθηκε από τυχαία σκουπίδια, έτσι και η ζωή μου προέρχεται από τις κινήσεις ενός παιδιού - του Χρόνου μου - που έπαιζε... κότσια (όπως οι πεσσοί στο σκάκι), σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει στον χρόνο ο Ηράκλειτος, ο οποίος με δυο λόγια απλά και μεταφορικά, μας λέει:

«Αιών παῖς ἐστὶ παίζων, πεσσεύων, παιδὸς ἢ βασιληΐη»!

Δηλαδή:

«Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει κότσια. Του παιδιού η βασιλεία»!